

ІСТОРІЯ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 377

Т. В. Івченко

ПІДГОТОВКА ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ РЕМІСНИЧИХ УЧИЛИЩ УКРАЇНИ В 40-50-ті рр ХХ СТОЛІТТЯ

Ефективність діяльності професійно-технічних навчальних закладів з репродукування кваліфікованої робочої сили тісно пов'язана з розвитком усіх галузей економіки, технічним прогресом і станом освітньої системи. Українська держава послідовно і цілеспрямовано здійснює соціально-економічні, політичні перетворення, заходи, спрямовані на всебічний розвиток і реформування системи освіти, адже економічний, науково-технічний та соціально-культурний потенціал визначає роль, місце і авторитет країни у міжнародній спільноті, а рівень освіти є найважливішим показником розвитку держави. Освіта як соціальне явище повинна забезпечити розвиток, самореалізацію та соціальний захист особистості в будь яких соціально-економічних умовах, задовольнити її освітні, професійні і духовно-культурні потреби. Разом з тим, кожна ланка освіти, яка формує відповідні виробничі чи соціальні ресурси країни, має задовольняти всебічні вимоги її “замовників” у кваліфікованих професійних кадрах.

Інженерно-педагогічна освіта як структурний компонент системи педагогічної освіти має своїм завданням підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних кадрів усіх освітніх рівнів і насамперед – для навчальних закладів системи професійно-технічної освіти, стан та перспективи розвитку якої безпосередньо залежать від професійної і педагогічної компетентності педагогічних працівників, їх творчості, здатності практично вирішувати проблеми професійного навчання і виховання молодого покоління. Проблема забезпечення системи професійно-технічних закладів висококваліфікованими інженерно-педагогічними кадрами в 40-50-ті роки ХХ століття привернула нашу увагу, оскільки в той час мала визначальне суспільно-державне значення, а її розв'язання сприяло суттєвому підвищенню якості підготовки кваліфікованих робітничих кадрів для всіх галузей економіки країни.

Окремі питання підготовки педагогічних кадрів і шляхи їх реалізації в системі інженерно-педагогічної освіти України відображені у дослідженнях вітчизняних науковців: С. Батишева, І. Лікарчука, Н. Ничкало, М. Пузанова, Г. Терещенка, С. Бутівченко, А. Джантімірова.

У роботах розкрито також і деякі історико-соціальні аспекти становлення та розвитку інженерно-педагогічної освіти в Україні. Проте шляхи вирішення означеної проблеми в 40-50-ті роки ХХ століття не знайшли достатнього висвітлення в історико-педагогічній літературі.

Мета статті: визначити особливості системи підготовки інженерно-педагогічних кадрів в Україні в 40-50-ті роки ХХ століття.

Аналіз літературних джерел показав, що на всіх етапах діяльності професійно-технічної освіти в Україні завжди існувала гостра потреба у викладачах професійно-спрямованих дисциплін та майстрах виробничого навчання, що пояснюється насамперед хронічною нестачею науково-педагогічних кадрів та державних коштів для забезпечення розвитку системи інженерно-педагогічної освіти, гідного рівня соціальної і матеріальної захищеності педагогів. Розвиток мережі професійно-технічних навчальних закладів, збільшення контингенту учнів у відповідь на зростання обсягів виробництва приводив до збільшення потреб у кваліфікованих інженерно-педагогічних кадрах з якісною професійною і педагогічною підготовкою, спонукав до удосконалення інженерно-педагогічної освіти.

Насамперед, хотілося б розглянути передумови створення і розвитку інженерно-педагогічної освіти в Україні. При цьому ми будемо спиратись на її періодизацію, яка була розроблена А. Джантіміровим. На першому етапі (1880-1920 рр.) соціально-економічні перетворення в Україні (формування капіталізму) стали підставою для системного формування робітничих кадрів в умовах професійних навчальних закладів за безпосередньої участі викладачів та інструкторів, зусилля яких були спрямовані на підготовку кваліфікованого робітника. У цей час цільова підготовка професійно спрямованих педагогічних кадрів не здійснювалася. Кадри на посади викладачів та інструкторів формувалися із досвідчених працівників підприємств, які мали різні рівні професійної освіти, але не мали педагогічної освіти.

Другий етап (1920-1929 рр.) визначився утвердженням нового радянського соціально-політичного та економічного устрою в Україні. У 20-ті роки погляди України на розвиток освіти були незалежними, а інколи і відмінними від російських [1]. Стрімкий розвиток промисловості, а разом з нею і мережі професійних шкіл (ФЗУ), загострив кадрові педагогічні проблеми, тому подолання кадрової кризи вбачилося в організації спеціалізованої інженерно-педагогічної освіти, яка і була започаткована в 1921 р. підготовкою інструкторів у Московському інституті інструкторів робітничої освіти, а підготовка викладачів спеціального циклу з 1923 р. – у Московському індустріально-педагогічному інституті ім. К. Лібкнехта.

Третій етап (1929-1940 рр.) вкрай негативно позначився на розвитку інженерно-педагогічної освіти через технократичні й галузеві претензії до діючої системи підготовки робітничих кадрів, у результаті чого з 1930-1933 років вона припинила свою діяльність. Перебіг подій

(1941-1945) у четвертому періоді (1940-1958) загальмував на деякий час реформи, розпочаті новоутвореним комітетом Державних трудових резервів (1940), але вимоги фронту у високотехнологічному і складному військово-технічному озброєнні, відновлення та розвиток економіки держави потребували значної кількості висококваліфікованих робітничих кадрів, що змусило повернутися до відновлення інженерно-педагогічної освіти шляхом відродження підготовки майстрів виробничого навчання в індустріальних технікумах [1].

В результаті утворення Державної системи трудових резервів у 1940 р. необхідно було здійснити роботу по добору численних кадрів для широкої мережі навчальних закладів даної системи. Ця діяльність набула масового характеру. Добір майстрів для училищ і шкіл ФЗН відбувався дуже ретельно по всій території України. Так, на заводах Дніпропетровська обговорювалась кожна кандидатура, зважувались всі обставини: освіта, трудовий стаж, знання справи, прихильність до виховної роботи; в результаті було підібрано і рекомендовано на посади майстрів на заводі К. Лібкнехта – 25 чоловік, на вагоноремонтному – 23, на заводі Комінтерна – 14 чоловік. На шахтах та підприємствах Донецької області з числа кращих виробників було відібрано для роботи 500 майстрів виробничого навчання. Заводи Одеси задовго до початку навчального року повністю укомплектували кадрами всі училища та школи ФЗН в кількості 225 чоловік. Миколаївські заводи виділили 289 кращих майстрів виробничого навчання, які мали 30-40 років виробничого стажу [8]. Наразі, в перші дні занять у ремісничих, залізничних училищах та школах ФЗН були виявлені вади та труднощі у навчально-виховній та виробничій роботі. Однією з причин цих недоліків стала некомпетентність майстрів виробничого навчання: будучи кваліфікованими спеціалістами своєї справи, вони не були обізнані з методикою навчання та не мали педагогічного досвіду.

З метою більш широкого обміну досвідом роботи майстрів виробничого навчання, вихователів, викладачів, інженерно-педагогічних колективів училищ та шкіл ФЗН СНК СРСР у грудні 1940 р. прийнято постанову про видання щомісячного журналу „Производственное обучение” – органу Головного управління трудових резервів при СНК СРСР [6, с. 77].

Велику роль у нагромадженні досвіду роботи колективів училищ та шкіл ФЗН відіграло засідання колегії Головного Управління Трудових резервів 6 грудня 1940 р. На колегії було заслухано доповіді начальників обласних управлінь про стан виробничого навчання в навчальних закладах ряду областей: Харківської, Ворошиловградської та Донецької. Обласними управліннями було запропоновано зосередити головну увагу на зміцненні навчально-виробничої роботи, систематично проводити методичні наради завідуючих навчальними частинами, старших майстрів, викладачів і вихователів з питань обміну досвідом навчально-виховної роботи і методики проведення виробничого навчання [2, с. 96].

Задля організації політико-масової, виховної та навчально-виробничої роботи серед учнів та інженерно-педагогічних кадрів системи трудових резервів почали свою діяльність первинні партійні організації.

Роки війни потребували докорінних змін у процесі навчання в закладах системи трудових резервів держави. У жовтні 1941 р. в системі трудових резервів було запроваджено досвід передових навчальних закладів країни, де на допомогу майстрам виділялись в якості помічників найкращі учні. Директора та старші майстри систематично інструктували помічників майстрів, залучали їх до роботи в методичних нарадах, допомагали підвищити виробничу та методичну кваліфікацію. Використання найкращих учнів у виробничому навчанні відіграло велику роль у воєнні часи. Ця практика проіснувала до повернення старшого покоління інженерно-педагогічних кадрів з війни [2, с. 110-112].

Досить гострими були проблеми кадрового забезпечення у післявоєнні роки. Постановою СНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. „О неотложных мерах по восстановлению хозяйства в районах, освобожденных от немецкой оккупации” було затверджено відкрити спеціальні ремісничі училища: „...Для устройства, обучения и воспитания детей воинов Красной Армии, партизан Отечественной войны, а также детей советских и партийных работников, рабочих и колхозников, погибших от рук немецких оккупантов, организовать в, Ворошиловградской, Воронежской, Харьковской, областях...” [5].

Для підготовки кваліфікованих майстрів виробничого навчання в цих навчальних закладах (школах та училищах трудових резервів), в листопаді 1943 р. було відкрито 16 індустріальних технікумів (кількість яких пізніше збільшилася до 22). Право вступати до індустріально-технічних технікумів надавалось відмінникам ремісничих та залізничних училищ віком 15,5 років, які отримали семирічну освіту, кваліфікацію не нижче третього розряду; а також помічникам майстрів з семирічною освітою. Після закінчення технікумів випускники спрямовувались майстрами виробничого навчання, а ті, хто отримали „відмінно” і сьомий розряд, були відправлені у найкращі училища з перспективою стати старшим майстром [9]. Для організації методичної роботи було створено предметні та циклові методичні комісії по загальноосвітнім, загальнотехнічним, спеціальним, військово-фізкультурним предметам та виробничому навчанню. Комісії вивчали шляхи підвищення якості навчальної роботи викладачів, розповсюджували передовий досвід, покращували методику проведення занять та інших форм навчальної роботи. Члени комісії складали методичні розробки, розробляли навчально-наочні посібники, плани обладнання. Поряд із підготовкою майстрів виробничого навчання у технікумах органи трудових резервів в 1943 р. організували курси підвищення інженерно-педагогічних працівників навчальних закладів. На період проходження курсів за слухачами зберігалось місце роботи та заробітна платня.

Таким чином, не дивлячись надзвичайно важкі умови воєнного часу, система шкіл та училищ трудових резервів не тільки не занепадала але й поповнювалася кваліфікованими інженерно-педагогічними кадрами.

Наприкінці 40-х років стало очевидним, що авторитет ремісничих, залізничних училищ і шкіл ФЗН серед молоді різко впав. Це спричинялось низьким професійним рівнем майстрів виробничого навчання і викладачів; незадовільним забезпеченням переважної більшості шкіл та училищ обладнанням, інструментами та виробничих сил, незадовільною організацією навчального процесу. Це зумовило значне скорочення мережі училищ та шкіл. Так, якщо в 1946 р. в УРСР їх було 815, то у 1949 р – 636. Лише в Донецькій області в 1949 р. було ліквідовано 123 школи ФЗН і 23 училища, у Ворошиловградській – відповідно 208 і 127 [9].

У 1945 р. 48% майстрів виробничого навчання та викладачів не мали необхідного рівня освіти та професійної підготовки. Умови для організації виробничого навчання продовжували залишатися складними і на початку 50 –х років [4].

У післявоєнні роки підготовка викладачів для ФЗУ та майстрів виробничого навчання була розділена. Для підготовки майстрів була створена мережа індустріально-педагогічних технікумів у Харкові, Донецьку, Рубіжному, Конотопі та Києві. Партійними та радянськими органами вживалися енергійні заходи щодо збереження та відтворення системи трудових резервів на початку і в середині 50-х років [4].

У травні 1946 р. утворилося Міністерство трудових резервів, яке затверджувало типові устава ремісничих, залізничних училищ та шкіл ФЗН. Устава училищ та шкіл відіграли важливе значення у наведенні порядку в навчально-виробничій, виховній та організаційній роботі навчальних закладів трудових резервів. Зокрема, у всіх областях України були запроваджені мережі різноманітних курсів, семінарів, стахановських шкіл, технічних кружків по підвищенню виробничо-технічного рівня працівників училищ та шкіл ФЗН і в першу чергу для майстрів виробничого навчання. Насамперед, вони організовувались на підприємствах з новітньою технікою, працюючих за найсучаснішими технологіями того часу. Для керівництва навчанням на курсах та семінарах залучалися досвідчені інженерно-технічні працівники цих підприємств, наукові співробітники середніх та вищих навчальних закладів.

Для майстрів, старших майстрів та вихователів, які не мали спеціальної педагогічної освіти та не проходили курси підвищення кваліфікації, в 1947 році було організовано вивчення педагогічного мінімуму за підвищеною програмою. Вона передбачала вивчення педагогіки керівниками училищ та шкіл ФЗН в обсязі програми вчительських інститутів, а майстрами виробничого навчання, старшими майстрами та вихователями в обсязі програми педагогічних училищ.

Окрім цього вони вивчали методику виробничого навчання та методику виховної роботи. Велика увага приділялась обміну досвідом роботи навчальних закладів, майстрів виробничого навчання та керівних працівників училищ та шкіл. Найбільш вагоме значення мали: „Вседонецкий семинар старших мастеров горнопромышленных училищ и школ в г. Кадиевка”, „республиканские семинары старших мастеров строительных школ ФЗО в Харькове”, „Днепропетровске, республиканский семинар работников управлений и учебных заведений по обмену опытом использования в обучении учащихся метода инж. Ковалева” [5], „Республиканский семинар работников учебных заведений трудовых резервов Украины по вопросу использования педагогического наследия А. С. Макаренко в воспитании учащихся” [7].

Запроваджена у перші післявоєнні роки робота по підвищенню виробничо-технічного та педагогічного рівня майстрів виробничого навчання ніколи пізніше не припинялася, вона лише змінювалась, в залежності від вимог часу тільки змістом, формами та методами проведення.

Таким чином, у 40-50-х роках ХХ століття використовувались різноманітні форми підготовки й перепідготовки інженерно-педагогічних працівників для системи професійно-технічної освіти. У цій роботі виявились як певні здобутки (залучення до викладання в училищах висококваліфікованих працівників, кращих учнів), так і труднощі й недоліки (низький рівень матеріального та навчально-методичного забезпечення).

Подальшого дослідження потребують питання, пов’язані з методичним забезпеченням, завданнями та принципами організації навчального процесу в професійно-технічних навчальних закладах України досліджуваного нами періоду (40-50-х років ХХ століття).

Список використаної літератури

1. Джантіміров А. Ю. Історико-соціальні аспекти становлення і розвитку інженерно-педагогічної освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: Зб. наук. праць. / За редакцією І.А.Зязюна, Н.Г.Ничкало. – К. : Наук. світ, 2003. – 337 с. **2. Котляр Е. С.** Государственные трудовые резервы СССР в годы Великой Отечественной войны / Э.С. Котляр. – Профпедагогика. – М. – Высшая школа, 1975. – 238 с. **3. Лікарчук І. Л.** Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні : педагогічний аспект (1888-1998 роки) : дис. д-ра пед. наук: 13.00.04 / І. Л. Лікарчук. – Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1999. – 475 с. **4. Профтехосвіта України ХХ століття :** енцикл. вид. / за ред. Н. Г. Ничкало ; М-во освіти і науки України, Акад. пед. Наук України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К. : АртЕк, 2004. – 876 с. **5. Пузанов М. Ф.** Розвиток форм та методів підготовки працівників / М. Ф. Пузанов. – М. : Вища школа, 1967. –

296 с. **6. Пузанов М. Ф.** Нариси історії нижчої професійно-технічної освіти в Українській РСР / М. Ф. Пузанов, Г. І. Терещенко. – К. : Вища школа, 1980. – С. 77. **7. Сборник** материалов по обмену опытом ремесленных училищ Украинской ССР (Использование педагогического наследия А.С. Макаренко в учебных заведениях трудовых резервов) – М. Трудрезервиздат, 1951. – 99 с. **8. Терещенко Г. І.** Організаторська діяльність Комуністичної партії по підготовці робітничих кадрів (за матеріалами навчальних закладів професійно-технічної освіти 1940-1970 рр.) / Г. І. Терещенко // К., Вища школа, 1974. – 250 с. **9. ЦДАГО** України. – Ф. 4609, Оп. 1, Спр. 133, Арк. 7.

Івченко Т. В. Підготовка інженерно-педагогічних кадрів для ремісничих училищ України в 40-50-ті рр. ХХ століття

В статті розглянуто особливості розвитку інженерно-педагогічної освіти в Україні в 40-50-ті рр. ХХ століття. Висвітлено історичні передумови становлення системи підготовки педагогічних кадрів для закладів професійно-технічної освіти та основні шляхи організації підготовки та підвищення кваліфікації педагогів для ремісничих училищ у 40-50-ті рр. ХХ століття. Зроблено наголос на використанні різних можливостей для успішного вирішення цієї проблеми, виявлено певні досягнення, а також труднощі та недоліки.

Ключові слова: інженерно-педагогічна освіта, професійна підготовка, майстер виробничого навчання, кваліфіковані робітничі кадри, ремісничі училища.

Івченко Т. В. Подготовка инженерно-педагогических кадров для ремесленных училищах Украины в 40-50-е гг. ХХ столетия

В статье рассмотрены особенности развития инженерно-педагогического образования в Украине в 40-50-е гг. ХХ столетия. Выделены исторические предпосылки становления системы подготовки педагогических кадров для учреждений профессионально-технического образования и основные пути организации подготовки и повышения квалификации педагогов для ремесленных училищ в 40-50-е гг. ХХ столетия. Сделано акцент на использование разных возможностей для решения данной проблемы, выделены определенные достижения, а также трудности и недостатки.

Ключевые слова: инженерно-педагогическое образование, профессиональная подготовка, мастер производственного обучения, квалифицированные рабочие кадры, ремесленные училища.

Ivchenko T. V. The Train Engineering-pedagogical Education Professional-technical Education in Ukraine in 40–50s XXth Century

The researches historico-social aspects of making and development of engineering-pedagogical education in Ukraine, deeply analyzed training of teachers for the professional technical institutions abroad.

Key words: engineer-educationalist education, professional training, special subjects educator, master of apprentice training, skilled labour.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2013 р.

Прийнято до друку 29.03.2013 р.

Рецензент – к. п. н., доц. О. П. Песоцька

УДК 37.018.32(477)(09)

Ю. В. Кахіані

ІСТОРИЧНІ ФАКТИ ВИНИКНЕННЯ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ В УКРАЇНІ

Поява інституту соціальної педагогіки в Україні знаменувала кардинальний поворот у ставленні суспільства до проблем дитинства й молоді. В умовах глибоких перетворень у країні, які супроводжуються великою кількістю соціальних, економічних, морально-психологічних та інших проблем, допомога дітям-сиротам та дітям, які позбавлені батьківського піклування та знаходяться в закладах інтернатного типу є актуальним завданням сьогодення.

Наукові дослідження українських вчених у контексті проблеми існування і функціонування закладів інтернатного типу досить різноманітні: становлення і розвиток загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні (В. Покась, Б. Кобзар), педагогічні умови формування соціальної відповідальності та духовної самореалізації старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи й учнів шкіл-інтернатів (Н. Огревич, В. Оржеховська, З. Палюх, К. Фоменко, В. Чугаєвський).

З метою визначення стану дослідження цієї проблеми нами проаналізовано історично-педагогічну й психологічну літературу, нормативно-правові документи в галузі освіти, унаслідок чого уточнено декілька вихідних положень і понять щодо дітей-сиріт. Завданням нашої статті ми вбачаємо визначити історичні передумови входження закладів інтернатного типу в цілісну освітню систему України.

Аналізуючи систему опіки дітей, позбавлених батьківського піклування, відзначимо, що процес її становлення і розвитку був досить тривалим і суперечливим. Відомо, що ставлення до дітей у більшості країн світу до середньовіччя не відзначалося гуманністю. Батьки розпоряджалися дітьми на власний розсуд і „зайву”, слабу, хвору, неслухняну дитину могли не тільки жорстоко побити, але й убити, продати. Милосердя до дітей, особливо до покинутих, хворих, немічних, а також турбота про них стали поширюватися разом із зміцненням християнських ідеалів. Відомо, що однією з основних заповідей